

I. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛЬНОГО У ОСОБИСТОСТІ, ЯК ТВОРЦЯ ТА ПРОДУКТУ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ

1.1 Творчий характер ідеалу у різних формах суспільної свідомості

Однією із безпосередніх завдань сучасного суспільствознавства є формування цілісної теорії суспільного ідеалу. Ця теорія потрібна, передусім, для строго наукового визначення орієнтирів розвитку нашого суспільства, котре потребує всебічно вивереного знання, знання ідеалу, як путівника, в переосмисленні різних констатацій з приводу розбудови нашого суспільства сьогодні. Проте, необхідність формування цілісної теорії суспільного ідеалу не слід плутати з необхідністю нав'язування будь-якого конкретного ідеалу суспільній свідомості. І не тільки тому, що історія останніх десятиріч змусила засумніватися в безумовній надійності та універсальності будь-якого ідеалу. По-перше, вона не раз виявляла, наскільки важкі соціальні, інтелектуальні, етичні наслідки поклоніння ідеалу як ідолу, коли люди ставали його заручниками. По-друге, певно, ще одна причина, що викликає сумнів в універсальності будь-якого ідеалу, полягає і в тому, що світ радикально змінився. Соціальна історія стрімко прискорює свій біг і також стрімко перетворюється в глобальну історію. Тому питання сьогодні полягає в тому, чи можна в принципі пристосовувати якийнебудь ідеал до цього якісно нового світу, в якому всі країни і народи опинилися тісно взаємопов'язаними, коли сталося якісне зміщення у самих основах світосприйняття, загальноцивілізаційної ментальності [1]. Слід поставити питання і по-іншому: чи можливо взагалі існування суспільства без ідеалу? Позитивна відповідь на нього взагалі може означати зняття проблеми суспільного ідеалу як такого. Проте справа в тім, що людина, поза залежності від її морального, інтелектуального, емоційного стану, її статусу в суспільстві, завжди має свій ідеал як вищий взірець, згідно якого

вона будує своє життя. Та й, власне кажучи, до тих пір, поки людство існує, воно вимушене займатися своїм становленням, що неможливо без наявності ідеалу, навіть якщо уявлення про останній не до кінця усвідомлюється. Бо ідеал є тим чинником, що, передусім, виділяє людство як таке із світу фауни [2]. Інша справа - на яких цінностях він базується. Загальною гносеологічною основою ідеалу є здатність свідомості до упереджуючого відбиття та передбачення в ньому результатів людської діяльності, що в найбільш яскравому вигляді проявляється у вищій формі теоретичного освоєння дійсності - в ідеї, в якій «объективное поднимается до уровня целей и стремлений субъекта, созданный объективно-истинный образ становится его внутренней потребностью, тем, что он должен внести в мир посредством своей практической деятельности» [3]. В цілому ідеалом для людини стає те, що вабить, збагачує, направляє особистість і створює її буття в усіх його вимірах, проявах та прагненнях. Бо ідеал - це «мысленный образец совершенства чего-либо, в каком-либо роде; первообраз, прообраз, началообраз; представитель; образец-мечта» [4]. Ідеал може бути чисто духовним - блаженство, близькість до Бога, звільнення від всіх земних уз, або знання - логичне або містичне: знання природи, знання свого «я» та духу, знання божественної природи. Ідеал може бути економічним: багатство, розкіш; екологічним і навіть гігієнічним. Нарешті, він може бути суспільним [5]. Основною чи лімітрофною (від лат. «limes» - «рубіж» і грецьк. «trophos» - «той, що живить») формою будь-яких ідеалів є ідеал суспільний. Він органічно включає в себе і живить своїми цінностями ідеали економічний, естетичний, моральний, політичний тощо. Хоча усвідомлення людством своєї єдності і формування світової спільноти, що виробляє, зокрема, загальні ціннісні орієнтири - процес надто нещодавній, що нараховує не більше століття [6]. Більш того, досвід історії показує, що на певних етапах життєдіяльності суспільства, в залежності від рівня його розвитку, тих цілей і завдань, що воно ставить перед собою, можна спостерігати пріоритетність, домінування того чи іншого виду ідеалу як в суспільстві, так і в самому суспільному

ідеалі, якщо взагалі не його злиття з останнім (як це було в СРСР, коли суспільний ідеал фактично ототожнювався з політичним а про останній взагалі не згадувалось, бо це було навіть небезпечно). Сьогодні ж вибір ідеалу неможливий без альтернатив. Якщо їх немає, йдеться про ідеали, що обрані по інерції (нормативні), з примусу або просто наслідувані, тобто про псевдоідеали, інакше кажучи про ілюзії вибору ідеалу, а, отже, і про можливість ілюзії ефективного суспільного устрою. Але який ідеал може обрати звичайний «рядовий» громадянин нашої країни в конкретній реальній ситуації, коли суспільна свідомість ясно виявляє сьогодні розчарування у будь-якій соціально-проективній думці, хоча утопія як і раніше переживає пик ренесансу? Останнє досить чітко продемонстрували чергові вибори до Верховної Ради України, коли комуністи отримали більшість голосів. Більш того, сучасний громадянин, що стимулюється споживчими мотивами, «мимоходом становиться весьма чувствительным к различным нюансам своего окружения» [7]. В цих умовах вибір ідеалу, спробається перетворитися у випадковий його вибір під впливом останньої події чи якоїсь новомодної теорії, яка щойно з'явилася. Як повинен вести себе дослідник, коли в наданих умовах можливо, зрозуміло, взагалі рішуче заперечення будь-якого ідеалу, як і самої ідеї розумної, раціональної розбудови суспільства, рівно як і плюралізму ідеалів? Де шукати міру істинності отих ідеалів, що висувуються в суспільстві? Зауважимо, що міра істинності ідеалу є одним із основних критеріїв при його оцінці як із точки зору відповідності дійсності, так і з точки зору його дієвості, функціональності і ефективності. Можливо, що виходячи і з цих критеріїв, СРСР, як країну, де домінував комуністичний суспільний ідеал, що виявився неістинним, і називали кінець кінцем «країною дурнів». Але якщо раніше цілком приймалася точка зору, що «істинність ідеалів... залежить від ідеології класу, що є їх носієм, обґрунтовує теоретично, від тієї методології, що використовує для одержання відповідного знання» [8], то сьогодні мало хто вирішує відкрито відкидати тезу про те, що плюралізм поглядів, ідей, ідеалів є нормальним станом суспільства, що всякий диктат і

монополізм при обговоренні соціальних проблем недопустимі, тому що ведуть до застою. В той же час сьогодні загальна ейфорія щодо так довго бажаного і нарешті досягнутого плюралізму так і не наблизила нас до вирішення питання про соціальну істину, що є адекватним відображенням за допомогою наших знань навколишньої соціальної дійсності. Тому важливою проблемою є визначення відповідності суспільного ідеалу цій дійсності. З одного боку, зрозуміло, істина при наявності свободи поглядів, гласності, плюралізму тощо, виявиться безсумнівно. Але яким шляхом і який механізм її відкриття? Як розуміти соціальну істину стосовно до формування ідеалів, що не тільки допускає, але і ґрунтується сьогодні на плюралізмі? Адже ми прагнемо не тільки до інтегративного, але і до монолітного суспільного ідеалу, що, набуваючи де в чому національний відтінок, містить в собі більше, ніж особисті уявлення про світ, підкреслюємо, передусім, його значення, що є мобілізуючим для життя суспільства [9]. Для багатьох сьогодні досить реальним здається те, що, з одного боку, плюралізм ідей, поглядів породжує плюралізм організаційний (і навпаки). І якщо перший сприймається позитивно і в цілому його вітають, то подібне чи навряд прийнятно для другого. З іншого боку, на цьому терені набирає сили погляд про те, що ринкова стихія сама по собі здатна відрегулювати всі форми суспільного буття та свідомості і отим самим позбавити суспільство від всіляких форм деспотії з приводу нав'язування тих чи інших схем мислення. Певно, що на даному рівні цілком природно спромагається закріпитися переконання в тому, що у вигляді соціального регулятора разом, або замість ідеалу можуть виступати містичне передбачення, міф, масові примари тощо. Цей своєрідний етап нашої суспільної свідомості правомірно, на погляд автора, породив «мовчазність» суспільного ідеалу, що опинився у своєрідній «зоні редукації» у суспільній свідомості. З цієї точки зору парадокс полягає в тому, що ця зона, поглинає у собі будь-які ідеали, щедро зрошує їх отрутою нігілізму, що є для них згубним. Але одночасно вона ж є для них підставою, мірою синтезуючої єдності. Однак, це незвичайний синтез: в умовах цієї зони

конструктивні параметри ідеалів, їх конкретні структурно-функціональні характеристики губляться, змішуються, наражаються процесу дезінтеграції: розчленуванню, розпаданню цілого на складникові. Фрагменти суспільного ідеалу займають нестійке положення між перебуванням в єдиному просторі і обособлені. Із політичної точки зору інтеграцію не можна ототожнювати ані з регіоналізмом, ані з сепаратизмом: це процес, що вбирає в себе риси того і іншого [10]. В дезінтеграції ідеалів можна побачити і образ деякого проміжного стану національно-державного устрою. Як методологічний принцип філософської антропології, редукція означає не знищення чи дискредитацію реальності, а повернення відкинутої предметності, і в цьому випадку також стосовно до людини і культури - їх змістовного взаємозв'язку [11]. Тому вбачається за необхідне підкреслити ще один важливий момент: суспільству все ж недостатньо сьогодні тих ідеалів і ціннісних орієнтацій, що зростають із колективного несвідомого, стихійної реалістичної свідомості. Необхідно виступати (але не нав'язувати!) за ідейну регуляцію життя суспільства, за формування ідеалів і цінностей, що програмують життєві орієнтації людей. І якщо так, то не уникнути і іншої проблеми: хто повинен взяти на себе відповідальність за цю ідейну регуляцію? При відповіді на це питання можна виявити принципи далеко не тільки теоретичного порядку. Необхідний вихід, своєрідне «заземлення» тут можна відшукати в релігії, етиці, політиці, економіці тощо. Ще один важливий момент: суспільний ідеал сьогодні може мати і максимально національний масштаб (не планетарний, не етичний). Звідси і роль єдиної національної ідеї. Але які субординаційні, координаційні зв'язки між національною ідеєю і суспільним ідеалом? Можна припустити, що самий факт масштабності останнього спроможний привести його до національної ідеї. Яка це буде ідея - це вже цілком інше питання. Справа навіть не в її ментальності. Але в будь-якому випадку сьогодні виникає необхідність дати оцінку плюралізму ідеалів, що формуються у суспільстві і виробити у галузі розуміння суспільного життя більш монолітний і інтегративний ідеал, знайти таку його модель,

що має найбільшу ймовірність надбати форми національної ідеї. Стосовно до цього актуальним виявляється принцип раціональної критики, очищення цієї моделі від різноманітного роду нашарувать. В цілому ідеал Раціоналізму, що на протязі віків впливав на західноєвропейську філософію, потерпає сьогодні серйозних потрясінь. Проте цілком досяжна інша модель раціоналізму, що усуне недоліки тієї моделі. Розглядаючи раціоналізм, важливо співнести його не тільки з індивідом, але і зі всією соціокультурною системою. Принципово важливо мати на увазі історичний, відносний характер різноманітних форм раціональності. Більш того, необхідна справжня культура раціональності, що пройнята духом відповідальності та самокритичності, безкомпромісного аналізу реальної ситуації. Бо сам по собі ідеал - це плід досить високого теоретичного аналізу. Він може з'явитися лише у людей, що мають нахил до критичної рефлексії і саморефлексії. Понад усе, у людей із гострою критичністю по відношенню в першу чергу до самих себе і своїх ідеалів. З іншого боку, сьогодні є сенс провести межу між гуманізмом як ідеалом і гуманізмом як реальністю. Людину, як довічний вихідний матеріалу гуманізму, «конструювача» ідеалів, необхідно «прораховувати» в дусі його прискореності у бутті та міжлюдських зв'язках. Певно, що подібне переосмислення індивідуальності тягне за собою відповідні наслідки, в тому числі і в епістемології, і в психології, що на протязі досить тривалого часу виходили з так званої філософії свідомості. Але сьогодні не потребує особливого доказу те, що в людині закладено сильний і поки що невичерпний руйнівний імпульс, в якому можна бачити причину того, що людина веде нескінченні братовбивчі війни, знищує довкілля тощо. Тому треба враховувати, що як не небезпечні ідеї жорстокості та загибелі, що можуть бути пов'язані із фанатизмом, але значно небезпечніші свідомі орієнтири людини на ідеї ненависті та вбивства. Тому не можна скидати з рахунків суспільної свідомості вихід на позиції хибних ідеалів, що є компонентними для ідеалу суспільного. Нарешті, яким би не був суспільний ідеал, необхідно враховувати постійну наявність його імманентної суперечності, що

пов'язана з сутністю самого антропологічного мислення. Бо як невичерпна віра людини в ідеал, так невичерпним є його бажання бачити ідеал здійсненим. І якщо його постійне обертання навколо буттєвого стрижня суспільства із збереженням «розумної» відстані, що не дає йому перетворитися ані в ідол, ані в утопію, зберігає вітальні сили ідеалу, то порушення цієї відстані загрожує переходом суспільного ідеалу із зони віри в нього в «зону редукації». І чим більше таких негативних переходів ідеалу, тим частіше суспільство впадає в стан загального нігілізму, що є згубним для нього по своїй суті. Таким чином, як уявляється, теоретичне та практичне вирішення цих та інших проблем, що їх визначено у даній статті, в цілому визначають евристичність характеру сьогоденного суспільного ідеалу, елементи якого конструюються не тільки в різноманітних формах суспільної свідомості, але і конкретних сферах людської життєдіяльності: економічній, політичній, духовній тощо.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Ядов В. Универсализм или плюрализм социологических теорий? // Вопросы экономики. - 1993. - № 1. - С. 15.
2. Мудрагей Н.С. Идеал - проблема выбора, или Воля к разуму // Вопросы философии. - 1995. - № 9. - С. 53.
3. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. - М., 1974. - С. 248.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. - М., - Т.2. - С.8.
5. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. - М., 1992. С. 259-260.
6. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. - 1996. - № 4.С. 19.
7. Бабкіна О.В. Становлення та утвердження політології як науки // Політологія / Бабкіна О.В., Горбатенко В.П. - К., 1998. - С. 39.
8. Черкашин Д.С. Комуністичний ідеал і дійсність. - Харків, 1970. С. 120.
9. Давидович В.Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности. - М., 1989.
10. Хенкин С. Сепаратизм в России - позади или впереди? // Internet.- [http:// www.carnegie.ru/books/pro3/henkin1.htm](http://www.carnegie.ru/books/pro3/henkin1.htm). - 1998. - 41911 bytes.
11. Больнов О. Філософська антропологія та її методичні принципи // Сучасна зарубіжна філософія /Лях В.В., Пазенок В.С. - К., 1996. - С. 104.
12. История социологии / Под общ. ред. Елсукова А.Н. и др. - 2-е изд., перераб. и доп. - Мн.: Выш. шк., 1997.
13. Ерасов Б.С. Социальная культурология. - М., 1996.
14. Келасьев В.Н. Интегральная концепция человека. - СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1992.
15. Кравченко А.И. Социология Макса Вебера : труд и экономика. - М.: «На Воробьевых», 1997.